

VAD SKA MAN LÄRA SIG PÅ FORSKARUTBILDNINGEN I HISTORIA?

Klas Åmark

Historiska institutionen
Stockholms universitet

1996/2018

Vad kan en doktor i historia göra? Det är en fråga som den presumtiva arbetsgivaren ställer sig när en person med en doktorsexamen i historia kommer och söker jobb. Och är det någon som inte har ett nära samarbete med den akademiska världen, så är det kanske med en viss skepsis i rösten. När vi kommer till en arbetsgivare, av vilket slag det vara må, och meddelar att vi är doktorer i historia, så gör vi anspråk på att kunna en massa saker.

Vi kan naturligtvis mycket historia, både fakta och större sammanhang. Vi kan också forska och göra utredningar av olika slag, vi kan läsa, förstå vad vi läst och förmedla det till andra, vi kan skriva ett begriplig och läsvärt språk och vi är specialister på ett avgränsat område i historia. Vi kan planera undersökningar, skriva ansökningar för projektforskning, organisera grupparbete och lära ut både det ena och det andra. Vi vet också vad vetenskap är för något, vad man kan veta och inte veta och hur osäker grunden för vårt vetande är. Allt detta har vi lärt oss i forskarutbildningen i historia.

Forskarutbildningens innehåll

Här ska det en doktor i historia ska ha lärt sig delas upp i ett antal moment med korta kommentarer.

1) Man ska lära sig att *tänka*.

En forskare kan identifiera och formulera vetenskapliga problem, föreslå lösningar av dem, argumentera för den ståndpunkt man kommit fram till, dra slutsatser av de genomförda undersökningarna.

Tänkandet bör ha som grund vetenskapsteorins insikt om svårigheterna att veta säkert, att det bästa vi normalt kan hoppas på att nå är provisoriska sanningar. Det viktigaste är faktiskt inte alltid att ha rätt, utan att ha en genomtänkt ståndpunkt som man kan försvara och argumentera för. Ståndpunkten ska helst vara utformad så att den tvingar andra att tänka efter, att ta ställning och att antingen hålla med eller säga mot. "Man lär sig mest på att svara fel" är en sanning som tål att begrundas. En vetenskaplig slutsats eller tes ska fungera som en harpun med dess hullingar - den ska bita sig fast i andra människors tankar och inte lämna dem någon ro förrän de har tagit ställning till den.

Forskarens ståndpunkter och argument bör också vara så formulerade att man kan låta sig övertygas av andras argument, att man kan erkänna att man haft fel, när man konfronteras med fakta som man inte beaktat. Den vetenskapliga tankeprocessen arbetar med djärva förslag till lösningar på de formulerade problemen, med en kritisk granskning av förslagen, med försök att visa att de var fel – och med allt mer välgrundade slutprodukter av en kollektiv, kritisk debatt.

Den här målsättningen kräver att doktorander tränas i spekulativt tänkande, ett begrepp som länge var tabubelagt bland svenska historiker. Spännande, intressanta tolkningar och förklaringar går normalt utöver den faktabas som en enskild forskare kan ta fram inom ramen för en enskild undersökning och en enskild bok. De fruktbara vetenskapliga teserna kan därför inte begränsas till att vara rena slutsatser av det undersökta. De måste sträcka sig utöver det vi säkert vet och in i det okända.

Goda idéer får man lite när som helst – vid middagsbordet, på tunnelbanan, på promenaden osv. Goda idéer glömmar man snabbt, det är min erfarenhet. Man har en kvart, tjugo minuter på sig att få ned dem på papper, annars är de borta. Så ha alltid en anteckningsbok till hands och skriv ner det du kommer på – det räcker med några enkla stolpar.

Tänkande måste få ta sin egen tid. Man behöver skaffa sig rutiner för hur och när man tänker och se till att man gör det. Jag tar ofta en promenad när jag ska tänka igenom ett problem, vrider och vänder på det och försöker hitta på olika uppslag. Sedan går jag hem och sätter mig i en bekväm stol med anteckningsblock och penna i högsta hugg och kastar ner stolpar på papperet. Skrivandets mekaniska sida måste gå fort, så texten blir kladdig, med många förkortningar och skisser på hur saker kan skrivas. Jag behöver ofta tänka igenom en sak på det här sättet några gånger, innan jag är klar att börja skriva.

Först sätter jag mig ner och går igenom de olika anteckningar jag har från olika tillfällen, systematiserar dem och gör en detaljdisposition om vad som ska stå i texten. Ibland kan innehållet i varje stycke i texten vara planerat med ett nyckelord eller en fras. Sedan är det dags att börja skriva, utifrån en handskrivna detaljdisposition. Då går skrivandet för det mesta snabbt och lätt. Och om det kärvar, då vet jag att jag inte tänkt färdigt, så då är det ingen idé att sitta framför datorn och lida, utan då måste jag tillbaka till källorna och excerpterna, jobba igenom saken igen och göra en ny detaljdisposition. Och man får absolut inte bli sittande med en enda mening och fila på den gång på gång. Då är det bättre att acceptera en dålig lösning och fortsätta skrivandet.

Det bör understrykas att det här är *ett* sätt att arbeta – det finns många andra sätt. Det principiellt viktiga är att man tänker igenom hur man arbetar och väljer ett arbetssätt som passar en själv.

2) Man ska lära sig att *läsa*.

Historisk forskning kännetecknas av att den främst arbetar med skriftligt material. En historiker måste alltså kunna hantera skriftliga källor – hitta dem, identifiera dem, läsa dem. Att läsa en text innebär att man ska förstå vad som står i den, kunna sammanfatta vad där står, att man kan ta fram det väsentliga, både ur källproducentens synvinkel och ur forskarens perspektiv. Man ska också klara av att se vad det är som talar mot de preliminära tolkningar man gör, helst redan vid den första läsningen. Källornas texter kan läsas på många sätt och forskarutbildningen i historia bör därför innehålla en systematisk lästräning.

3) Man ska lära sig att *planera*.

Forskaren kan inte bara rusa i väg till arkivet och sätta igång att läsa källor – man måste göra klart för sig vad det är för undersökning man ska göra, vilka delar den innehåller, hur de hänger ihop. Det är särskilt viktigt att man inte sätter igång stora materialgenomgångar utan att man först tänkt igenom hur mycket man behöver veta för att kunna dra de slutsatser man är ute efter. Man behöver också lägga in beslutspunkter, då man sätter sig ner och prövar om man verkligen ska fortsätta med den delundersökning man kastat sig in i, eller om det är dags att sätta punkt och göra något annat. Många historiker har fastnat i stora materialgenomgångar, som hindrat dem att bli färdiga på rimlig tid.

- 4) Man ska lära sig att *ordna* de uppgifter man samlat på sig.

När man sitter där med travar av excerpter och kopior och ska försöka få ordning på materialet så att man kan börja skriva, så inser man vilken betydelse ordningen har. Och vi får inte förfalla till att börja skriva historia på källmaterialets villkor, att referera text efter text i den ordning de låg i i arkivet, för att sedan dra våra slutsatser. Den ordning framställningen ska ha måste anpassas till undersökningens syfte och bör ofta vara en annan än den som finns i arkiv och källor. Ju effektivare den preliminära bearbetningen och ordnandet av excerpterna är, desto längre kommer man i analys och förståelse i den vetenskapliga texten.

- 5) Man ska lära sig att *skriva*.

Somliga historiker skriver av lust allena, de njuter verkligen när de sitter vid datorn. För många andra är själva skrivandet ett arbete med motstånd och mångahanda svårigheter. Man behöver därför träna sig i att formulera sin erfarenheter och intryck i ord. En historiker bör skriva mycket, åtminstone tills man hittar sin stil, sitt arbetssätt. Skriv gärna dagbok, skriv brev, skriv noveller eller dikter, gör anteckningar om allt som faller dig in under resans gång.

Det är viktigt att man har klart för sig att det normalt finns en skillnad mellan den vetenskapliga undersökning man gör och den skriftliga rapporteringen av undersökningen. Texten bör vara utformad så att läsaren kan följa med också i själva undersökningsarbetet och kan avgöra vad forskaren haft för sig ute i arkiven och bland källorna. Därför ogillar jag när texten i en avhandling börjar leva ett eget liv, när den skrivs på textproduktionens villkor och anpassas till läsoplevelsen. I grundforskningen bör retoriken inte få ta överhanden över den vetenskapliga rapporteringen.

En doktor i historia kan skriva korrekt svenska. Stilideal kan knappast föreskrivas, men det finns en risk att språket i källorna smittar av sig på historikern. Och eftersom vi ofta skriver om byråkratins efterlämnade papper, kan det få negativa konsekvenser för vårt eget språk.

Man måste räkna med att skriva om en text flera gånger. Jag brukar ha tre-fyra huvudvarianter och en del filande där emellan också, när det är svåra texter. Det är viktigt att man finslipar meningar och stycken, så att läsaren har så få onödiga hinder och svårigheter att ta sig förbi som möjligt. En bra metod är att läsa texten högt för sig själv - då hör man lättare meningsbyggnadsfel och liknande.

Dagens historiker måste också kunna skriva artiklar och papers på engelska. De behöver inte vara formfulländade, men helst grammatiskt korrekta och sakligt begripliga. Word-programmets stavnings- och grammatikkontroll är en god hjälp. Somliga doktorander väljer att skriva hela avhandlingen på engelska. Det är normalt ett krävande val. Man bör först tänka efter om det ämne man valt är av intresse för en internationell publik - det är inte självklart. Man behöver också överväga om man behärskar engelska tillräckligt bra för att skriva en begriplig boktext på engelska. Gör man det valet, bör man utnyttja de möjligheter som numera finns att tillbringa åtminstone några månader vid ett engelskspråkigt universitet. Helst bör avhandlingen dessutom ges ut på ett engelskspråkigt förlag. I Storbritannien och USA är det vanligt att man arbetar igenom boken efter disputationen för att kunna ge ut den på ett förlag, men i Sverige kan det vara svårt att finansiera ett sådant arbete. Man bör vara klar över att engelskspråkiga förlag ofta ger ut vetenskapliga böcker i små upplagor, med mycket höga priser.

- 6) Man ska lära sig att *tala*.

Skriften är visserligen det viktigaste kommunikationsmedlet för en historiker, men även talet

spelar en central roll. En doktor i historia kan hålla föreläsningar, presentera sin forskning, delta i debatter, sitta ordförande på seminarier och konferenser, argumentera för sin ståndpunkt. En doktor i historia kan mycket och är angelägen att förmedla den kunskapen till andra och sitter därför inte tyst på möten, seminarier, konferenser. Man visar respekt för argumenten och kunskaperna, men inte för de andra debattörernas titlar och akademiska ställning.

En forskarutbildning ställer stora krav på individen och det finns en inbyggd risk att man bedömer olika situationer enbart utifrån vad man själv får ut av dem. Men en doktorand i historia lär sig också genom att lära andra. En doktor i historia vet hur man agerar i en grupp för att föra gruppen framåt, för att se till att alla i gruppen kan utvecklas på sina egna, speciella villkor. Att lära sig själv och lära ut till andra är i själva verket två sidor av samma sak - ett kommunikativt handlande. Det ena är inte möjligt utan det andra: den som inte har lärt ut har inte heller lärt sig själv.

7) Man ska lära sig att *leda och organisera undervisning och forskning*.

Som sagt: forskning är ett kollektivt äventyr och en doktor i historia vet hur man ska fungera i ett kollektiv, kan planera ett gemensamt arbete, har blick för gruppdynamik.

* * *

En doktorand i historia gör en stor personlig satsning på sin utbildning. Det tar normalt 4 – 6 år, ibland ännu längre tid, från det man blir antagen till forskarutbildningen tills man disputerat. Det är en stor satsning, och den kräver att man är engagerad och övertygad om att det man arbetar med och forskar om är viktigt. Man behöver ha en stark motivation.

Alla som arbetar vid institutionen - lärare som doktorander - disponerar över kollektiva resurser, använder resurser som andra skulle fått tillgång till, om inte just jag var där och utnyttjade platsen. Våra böcker är därför inte enbart vår privategendom, utan också en kollektiv angelägenhet. Den enskilda författaren är alltid ytterst själv ansvarig för boken, men när vi bestämmer oss, bör vi också ta någon hänsyn till vilka effekter våra beslut får för andra som ingår i vår arbetsgemenskap. Vi disponerar alla kollektiva resurser i vår verksamhet och kollektivets möjligheter att få nya resurser är beroende av vad de lärare, forskare och doktorander som finns i systemet gör med sitt arbetsresultat.

I den "företagskultur" som präglar arbetsmiljön på en historisk institution, finns det normalt olika förhållningssätt till den här prioriteringsproblematiken. Somliga menar att det väsentliga är den enskilda bokens eller avhandlingens kvalitet. De föredrar att forskaren eller doktoranden satsar extra för att nå bästa möjliga resultat. En sådan attityd leder gärna till att det blir färre, längre och bättre böcker och avhandlingar, men också fler avbrott och fler som aldrig orkar bli klara med sitt påbörjade forskningsarbete.

Andra menar att det är bättre att doktoranderna blir klara med sina avhandling på lite kortare tid och ser hellre fler, kortare och kanske också enklare avhandlingar. Doktorander är ju vuxna människor och därför bör man inte hålla dem kvar i elevens beroendeförhållande till sina lärare längre än nödvändigt. Likaså bör man inte hålla kvar doktoranderna i de ekonomiska och andra arbetsvillkor som gäller för dem längre än nödvändigt. Jag ser hellre en kortare och enklare avhandling och sedan en chans för den utexaminerade doktorn att göra en bok till, på eget ansvar och med en anständig lön. Något liknande gäller också för lärare och externfinansierade forskare. Ofullbordade verk är det inte mycket glädje med. Det kan vara bättre att sikta lite lägre och i gengäld se till att man verkligen blir klar - och kan gå vidare till nästa projekt.

Många av dem som disputerar brukar få en chans att skriva ytterligare en större undersökning efter disputationen. När det gäller att få externa forskningsanslag är det viktigt att

man kan övertyga anslagsgivaren om att man kan bli klar med uppgiften på den rätt korta tid som normalt står till förfogande. När man börjar med sin forskarutbildning kan det därför vara klokt att sikta på att skriva en avhandling på ca 200 - 250 sidor, och se till att de empiriska undersökningarna inte blir mer omfattande än att de ryms på det utrymmet.

Handledningen

Mycket av den undervisning som ges inom forskarutbildningen i ett ämne som historia sker i form av personlig handledning. Vad kan man då förvänta sig av denna, finns det några regler för hur handledningen bör gå till? Det är svårt att svara på frågan, eftersom handledning är ett möte mellan den enskilda handledaren och den enskilda doktoranden och resultatet brukar skifta från gång till gång. Några allmänna synpunkter kan ändå vara på sin plats.

1) Det är *doktoranden* som bestämmer hur avhandlingen ska se ut och vad som ska stå i den - handledaren är rådgivare, inte beslutsfattare.

När avhandlingsmanuset är klart, tar examinator och huvudhandledare ställning till om den kan läggas fram för disputation. Vid disputationen fattar ledamöterna av betygsnämnden beslut om avhandlingen ska godkännas eller inte - men det är först vid dessa moment som handledarnas beslutsfattande kommer in. Handledaren är normalt adjungerad ledamot av betygsnämnden, med yttranderätt men ej med rösträtt.

2) Handledaren bör *inte ha som ambition att stöpa alla sina elever i samma form*.

Handledarens viktigaste uppgift är att sträva efter att hjälpa den enskilda doktoranden att utvecklas på hans eller hennes egna villkor. Handledaren bör försöka se vad varje enskild doktorand vill och kan bli bra på och stötta doktoranderna i deras individuella utveckling. Och doktoranden har rätt att säga ifrån: det där är väl bra och den avhandling du vill ha skriven skulle säkert bli intressant, men det passar inte mig, jag vill göra något helt annat.

3) Det är *slutsatserna* som är viktigast i det vetenskapliga arbetet, de analyser som undersökningen leder fram till.

Handledningen och seminariediskussionerna bör därför planeras och läggas upp så att tyngdpunkten läggs på att utveckla doktorandernas analytiska tänkande och förmåga. Både handledaren och seminariedeltagarna bör ta tid på sig och ta tag i just analyserna.

4) Också *formalia och formella aspekter* ska läras ut.

Handledarens uppgift är att *lära ut* det formella i det vetenskapliga arbetet, inte att sitta och kriorätta varje framställning. Därför bör handledaren satsa på att sammanfatta sin läsning av doktorandernas texter i ett antal punkter om viktiga fel. Sedan är det doktorandens sak att visa att han eller hon kan tillämpa reglerna i praktiken, och själva hitta och rätta formella fel i framställningen. Men man bör inte ta alltför mycket tid på seminarierna till detta. Forskarutbildningen är tung att ta sig igenom redan som det är och det är därför viktigt att handledaren försöker skapa entusiasm inför uppgiften. Alltför mycket formalia knäcker entusiasmen och arbetsglädjen.

5) Då och då bär man också ta upp *praktiska frågor* i undervisningen, som hur man excerpeter ur källmaterialet.

Konsten att excerpera hör till den "tysta kunskapen" i vårt yrke, det där man bara ska kunna utan att man egentligen någonsin fått lära sig hur det går till. Men så enkelt är det inte. Man behöver undervisning också i excerpering och andra praktiska arbetsuppgifter som är en integrerad del av forskningsarbetet. Det är bra om handledaren någon gång haft chansen att titta på några av de centrala källorna, särskilt om det går trögt för doktoranden. Det kan räcka med att doktoranden förser handledaren med kopior på några centrala delar av källmaterialet.

6) Hur långt får handledaren gå när det gäller att hjälpa en doktorand i svårighet att bli klar med avhandlingen? Handledaren får inte själv *skriva* texter i elevens avhandling – där går gränsen.